

УДК 349.23

Галина Яковлева,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених досліджено теоретичні підходи щодо тлумачення таких понять, як «конституційні права», «соціальні права» та «соціальний захист». Надано авторське бачення щодо тлумачення поняття «конституційне право людини на соціальний захист». Доведено, що забезпечення права на соціальний захист є невід'ємною складовою частиною діяльності сучасної соціальної держави, адже існування такого права та його реалізація сприяє підвищенню довіри людини до держави, а також її впевненості «в застрашному дні».

Ключові слова: права, свободи, конституційні права, соціальні права, соціальний захист, Конституція України.

Постановка проблеми. Загальновизнаним і загальновідомим є той факт, що людина, захист її права та свободи є пріоритетними у всіх напрямках діяльності будь-якої держави, адже, як випливає з міжнародно-визнаних документів, економічні, соціальні та культурні права становлять важливу складову частину системи невід'ємних прав людини. Відзначимо, що соціально-захисна діяльність України як незалежної держави, по суті, почалася ще до здобуття незалежності, після ухвалення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. Спрямованість держави на соціальний захист найбільш незахищених категорій громадян переконливо видно з тих законодавчих актів, які були ухвалені спочатку Верховною Радою УРСР, а після здобуття незалежності 24 серпня 1991 – Верховною Радою України. Незважаючи на це, соціальна сфера в Україні є однією із найбільш проблемних. З одного боку, були зроблені спроби використання досвіду правового регулювання соціальної сфери країн із соціально-ринковою економікою, з іншого – кожна політична сила з метою здобуття народної підтримки намагалась пристосувати стару систему соціального забезпечення до нових суспільно-економічних відносин. Усі ці складні процеси неодмінно мали характер незавершеності, норми законодавства вступали в суперечність один з одним, а сама система соціального захисту стала вкрай обтяжливою для держави [1, с. 38].

Стан дослідження. Дослідженню змісту різних конституційних прав людини присвячували увагу у своїх наукових працях такі вчені, як В. Демиденко, В. Букач, О. Гонча-

ренко, О. Горова, С. Грицкевич, А. Олійник, Є. Пустовіт, А. Хальбога, В. Боняк, О. Домбровська, Л. Івершенко, В. Олійник, В. Сивухін та інші. Однак в останні декілька років особливого значення набуває дослідження такого важливого конституційного права людини, як право на соціальний захист.

Метою статті є розглянути зміст поняття конституційного права людини на соціальний захист.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розгляду основного питання представленого наукового дослідження, пропонуємо визначитись із сутністю поняття «конституційні права». Так, у юридичній енциклопедії зазначається, що права і свободи людини – це визнані міжнародним співтовариством особисті цінності людини у її відносинах з іншими людьми та державою. Вони закріплені в міжнародно-правових актах, норми яких імplementовано в законодавстві України. Визначені цими актами права і свободи людини і громадянина знайшли своє повне відображення у розділі II Конституції України [2, с. 353]. І.Б. Пробко у своєму науковому дослідженні вказує, що конституційні права людини і громадянина – це гарантовані Конституцією та державою вид і міра можливої поведінки людини і громадянина в суспільстві та державі з метою задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах [3, с. 87].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику за загальною редакцією Ю.С. Шемшученко вказується, що кон-

ституційні права людини і громадянина в Україні – це основні права і свободи людини і громадянина, встановлені та гарантовані Конституцією України. Вони є засобом забезпечення всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів і потреб, виражають об'єктивні можливості члена суспільства володіти, користуватися і розпоряджатися певними соціальними благами, а також набувати й захищати їх. Права людини і громадянина, закріплені в Конституції України 1996 року, базуються на концепції прав людини, визначеній у міжнародно-правових документах, які ратифіковані Україною, та інших, які встановлюють загальноправові стандарти прав і свобод людини [4, с. 385].

На думку Н.К. Шаптали та Г.В. Задорожньої, конституційні права – це гарантована законом міра свободи особи та її можливість вільно діяти, самостійно обирати вид і міру власної поведінки з метою задоволення матеріальних і духовних потреб через користування надбаннями та благами суспільства і держави у межах, визначених національним і міжнародним законодавством [5, с. 198]. Вчені підкреслюють, що ознаками конституційних прав і свобод людини і громадянина є те, що вони: мають верховенство, тобто вони є правовою базою для ухвалення всіх інших прав і свобод; є нормами прямої дії та мають гарантований захист; базуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть бути обмежені чи скасовані; основні права людини належать їй з моменту народження; їх якісний рівень залежить від рівня соціально-економічного, політичного, культурного та іншого розвитку суспільства і держави [5, с. 198].

Також слід вказати, що конституційні права, свободи й обов'язки людини і громадянина мають певні юридичні особливості, зокрема:

- виникають не на основі загальних правовідносин, а безпосередньо з правовідносин, передбачених конституцією;
- виражають насамперед і безпосередньо відносини громадянина й держави;
- не припиняються й не виникають раз у раз, а діють постійно;
- їхній зміст і обсяг для всіх громадян однакові;
- їх реальність забезпечується не так індивідуальними зусиллями окремого громадянина, як державним і суспільним ладом [6, с. 141].

Закріплені в Конституції України права, свободи й обов'язки людини та громадянина, їхня широта, реальність, гарантованість відтворюють не тільки фактичний і юридичний статус особи в суспільстві, а й суть

демократії, що існує у країні, соціальні можливості, закладені безпосередньо в суспільному ладі. У Конституції України визначено такі групи основних прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні. Зазначимо, що значну питому вагу в системі основних конституційних прав і свобод людини займають саме соціальні права.

Так, В.О. Іваненко та В.С. Іваненко вважають, що соціальні права – це визнаний суспільством і державою та закріплений у нормативно-правових актах комплекс прав і свобод, якими повинна володіти кожна людина з метою забезпечення та захисту своїх певних властивостей, інтересів та можливостей, необхідних їй для нормального фізіологічного, матеріального та духовного існування і розвитку, для соціально гідного життя та суспільно значущої діяльності [7, с. 34]. П. Рабінович визначає соціальні права як можливості людини реалізовувати свої здібності, здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ та відносить до них права власності на засоби виробництва, здобуття професії; вибір та здійснення трудової або іншої діяльності; сприятливі умови та справедливую оплату праці; відпочинок і дозвілля [8, с. 12].

Ще один вчений О.В. Зайчук зазначає, що соціальні права – можливості громадянина бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин і забезпечення йому необхідних для розвитку та існування умов. До цієї групи належать права: на працю, на страйк, на відпочинок, соціальний захист, на житло, достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування; право на безпечне навколишнє середовище. Саме названі права, на думку автора, визначають обов'язки держави забезпечити кожному мінімум засобів до існування, соціальної забезпеченості та екологічної безпеки [9, с. 119]. Крім того, вчений слушно вказує, що метою соціальних прав є: забезпечення можливості заробляти собі на життя працею, на яку громадянин вільно погоджується і котру обирає; розпорядження суб'єкта власними здібностями до творчої та продуктивної праці; захист власних економічних і соціальних інтересів шляхом страйку; надання можливості для відпочинку; гарантування допомоги державою у випадках, умовах та у порядку, передбачених чинним законодавством; матеріальне забезпечення, соціальне обслуговування, встановлення особливих режимів щодо реалізації соціальних прав громадян; гарантування можливості на будівництво житла, придбання його у власність та оренду; забезпечення достатнього для роз-

витку життєвого рівня, сприятливого навколишнього природного середовища [9, с. 120].

Отже, соціальні права – це такі конституційні права, які спрямовані на забезпечення мінімальних потреб людини і громадянина шляхом надання особі певних матеріальних благ, достатніх для гідного життя та розвитку. В.Ф. Погорілко в підручнику «Конституційне право України» слушно зазначає, що важливим соціальним правом є право на соціальний захист, що передбачає можливість отримання пенсій, соціальних виплат і допомоги, що є основними джерелами існування та забезпечують прожитковий мінімум на випадок повної часткової або тимчасової втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від людини обставин; старості та в інших випадках, передбачених чинним законодавством [10, с. 215]. Н.Б. Болотіна відзначає, що право на соціальний захист – це комплекс суб'єктивних прав особи, які містять такі основні правомочності, як право на пенсійне забезпечення, право на соціальну допомогу, право на соціальну послугу, право на медичну допомогу [11, с. 113].

С.В. Панасюк у своєму науковому дослідженні прийшов до висновку, що, аналізуючи поняття «соціального захисту», потрібно наголосити на тому, що воно розглядається в широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні поняття соціального захисту слід розуміти як зміст соціальної функції держави та систему економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина у державі [12, с. 663; 13]. У широкому значенні соціальний захист містить усі заходи держави, які спрямовані на чітке забезпечення її соціальної функції. Елементи сфери соціального забезпечення, які охоплюються цим поняттям, – це сфера застосування праці, соціального страхування, соціальної допомоги, охорони здоров'я, освіти, житлової політики. У вузькому ж значенні розуміння соціального захисту становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків [13].

Відповідно до точки зору І.С. Ярошенко, соціальний захист – це система суспільних відносин, призначена для задоволення матеріальних потреб громадян із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, з урахуванням трудового стажу громадян чи соціального фактора або без урахування цих обставин [14, с. 7]. На думку С. Кадомцевої, у розвиненій державі соціальний захист

представлений двома взаємодоповнюючими частинами. Перша – це система грошової допомоги, що дозволяє компенсувати основні види втрати працездатності, тобто втрати заробітку в результаті хвороби, безробіття, появи дітей, старості тощо. Друга частина – комплекси соціальних послуг: медичні послуги, різні форми соціальної та професійної реабілітації, послуги з працевлаштування, обслуговування людей похилого віку, інвалідів тощо [15, с. 2].

Економіст М.Б. Ріппа вважає, що соціальний захист – це комплекс фінансових, соціально-економічних та організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та добробуту населення за конкретних економічних умов та наявних ресурсів. Вона доводить, що одним із напрямів соціального захисту є соціальне забезпечення, яке має такі форми: пенсійне забезпечення, соціальна допомога непрацездатним і малозабезпеченим громадянам, компенсаційні виплати [16, с. 6]. О. Єрмоловська зазначає, що соціальний захист – це система відносин між індивідом і суспільством з приводу розв'язання суперечностей між негативними соціальними наслідками становлення ринкової організації виробництва та реальними можливостями людини адаптуватися до них [17, с. 13].

У межах нашого дослідження необхідно вказати точку зору Ж.М. Богословської, яка слушно зазначає, що ознаками змісту конституційного права людини і громадянина на соціальний захист є те, що вони [18, с. 182]:

- а) являють собою систему суб'єктивних можливостей;
- б) закріплені в Конституції України та деталізовані в законах та інших нормативних актах;
- в) передбачають право суб'єкта отримувати пенсію, інші соціальні виплати, соціальну допомогу;
- г) гарантуються загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, а також бюджетними та іншими джерелами соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними тощо;
- д) дають можливість користуватися системою соціального забезпечення та вимагати поновлення порушеного права й відшкодування збитків [18, с. 182].

Також вважаємо за необхідне навести думку Н.Б. Болотіної, яка у своїй монографії узагальнює, що Конституція України містить такі положення стосовно соціального захисту:

– Україна є соціальною та правовою державою;

– людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю;

– права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави;

– права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними;

– конституційні права і свободи гарантуються та не можуть бути скасовані;

– під час ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод. Конституція визнала право громадян на соціальний захист, що містить право на забезпечення їх у разі повної чи часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом;

– для громадян, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону;

– право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї;

– право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;

– сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою;

– право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання;

– право на доступну та безоплатну освіту в державних та комунальних навчальних закладах;

– виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми та види пенсійного забезпечення;

– засади регулювання праці та зайнятості, шлюб та сім'я, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури й охорони здоров'я; екологічної безпеки [13].

Висновок

Таким чином, підсумовуючи зазначене в цьому науковому дослідженні, можемо надати авторське бачення щодо тлумачення поняття «конституційне право людини на соціальний захист». Отже, під вказаним терміном слід розуміти закріплені в Конституції України та міжнародних правових документах, а та-

кож поширені в інших нормативно-правових актах України беззаперечні права людини на отримання від держави того чи іншого виду безповоротної матеріальної допомоги (або допомоги, що не має матеріального характеру), що спрямована на забезпечення гідного рівня життя особи, яка за тих чи інших життєвих обставин потребує такої допомоги. Як підсумок констатуємо, що забезпечення права на соціальний захист є невід'ємною складовою частиною діяльності сучасної соціальної держави, адже його існування та реалізація сприяє підвищенню довіри людини до держави, а також її впевненості «в завтрашньому дні». Адже тільки коли особа відчуває себе захищеною, вона може повністю реалізувати свій потенціал як в особистому житті, так і в професіональному.

Список використаних джерел:

1. Нижник Н.Р. Право на соціальний захист в контексті соціальної держави / Н.Р. Нижник, І.О. Гуменюк // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2012. – № 3. – С. 38–41.

2. Популярна юридична енциклопедія. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 776 с.

3. Пробко І.Б. поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації / І.Б. Пробко // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 11. – С. 86–89.

4. Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю.С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2007. – 943 с.

5. Шаптала Н.К. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня. – Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. – 472 с.

6. Годованець В. Ф. // Конституційне право України : [навч. посіб.] – К. : МАУП, 2005. – 360 с.

7. Иваненко В.А. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционно-правовые аспекты / В.А. Иваненко. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 404 с.

8. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посібник] / П.М. Рабінович. – Х. : Консум, 2002. – 160 с.

9. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / [О.В. Зайчук та ін. ; за ред. Зайчука О.В., Оніщенко Н.М.]. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.

10. Погорілко В.Ф. Конституційне право України : [підручник] / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 2-ге видання, перероблене та доопрацьоване. – К. : Правова єдність, 2010. – 428 с.

11. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н.Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – 381 с.

12. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України : [навч. посіб.] / Н.Б. Болотіна. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Знання, 2008. – 663 с.

13. Панасюк С.В. Проблеми та перспективи удосконалення конституційного права на соціальний захист / С.В. Панасюк. // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер. : Право. – 2014. – № 2.

14. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення : [навч. посіб.] / І.С. Ярошенко. – К. : КНЕУ. – 2005. – 232 с.

15. Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты / С.В. Кадомцева. – М. : МЦНТИ, 1997. – 248 с.

16. Ріппа М.Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / М.Б. Ріппа. – К., 2007. – 19 с.

17. Єрмоловська О.Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформації економіки : автореф. дис. ... канд економ. наук / О.Ю. Єрмоловська. – Х., 1996. – 18 с.

18. Богословська Ж.М. Зміст конституційного права людини і громадянина України на соціальний захист / Ж.М. Богословська // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 181–188.

В статті на основі аналізу наукових поглядів учених досліджено теоретичні підходи до носительності тлумачення таких понять, як «конституційні права», «соціальні права» і «соціальна захист». Представлено авторське бачення щодо тлумачення поняття «конституційне право людини на соціальну захист». Доказано, що забезпечення права на соціальну захист є неотъемлемою складовою діяльності сучасного соціального державства, оскільки існування такого права і його реалізація сприяють підвищенню довіри людини до держави, а також її впевненості «в завтрашньому дні».

Ключевые слова: права, свободи, конституційні права, соціальні права, соціальна захист, Конституція України.

The article, based on an analysis of scientific views of scientists, the theoretical approaches to the interpretation of such notions as “constitutional rights”, “social rights” and “social protection”. Courtesy of the author’s vision on the interpretation of the concept of “constitutional human right to social protection”. It is proved that the right to social protection is an integral part of the modern welfare state, because the existence of this right and its implementation contributes to the confidence man in the state and its confidence “in the future”.

Key words: rights, freedom, constitutional rights, social rights, social protection, Constitution of Ukraine.

